

ПРАБЛЕМА ЛЕКСІКАГРАФІЧНАГА АПІСАННЯ АКАЗІЯНАЛІЗМАЎ

Пытанне лексікаграфічнага апісання аказіяналізмаў застаецца праблемным, нягледзячы на даволі значны інтарэс лінгвістаў да індывідуальна-аўтарскіх наватвораў. Узнікае неабходнасць падрыхтоўкі не толькі зводнага слоўніка аўтарскіх неалагізмаў беларускай мовы, які дазволіць атрымаць уяўленне аб характары рэалізацыі словатворчага пачатку ў межах цэлага літаратурнага напрамку або мастацкай спадчыны шэрагу аўтараў, але і манаграфічнага слоўніка.

Упершыню праблему ўваходжання аказіяналізмаў у слоўнікі ўзняла Н. І. Фельдман у артыкуле «Аказіянальныя словы і лексікаграфія», адзначыўшы, што такія словы трапляюць у слоўнікі, але трапляюць несістэматычна, без адпаведных пазнак, без падачы іх у якасці слоў асаблівай катэгорыі...» [9, с. 67]. На яе думку, нарматыўны слоўнік павінен адлюстроўваць слоўнікавы склад літаратурнай мовы ў момант складання слоўніка, таму «лексікаграфам трэба строга адрозніваць аказіянальныя словы ад неалагізмаў і першыя ў слоўнік не ўключачь» [9, с. 72], аднак улічваць аказіянальныя словы неабходна, і для гэтага трэба скласці спецыяльны слоўнік, напрыклад, слоўнік аказіянальных слоў рускіх пісьменнікаў, які «ў розных адносінах – для лексікалогіі, для гісторыі мовы, для стылістыкі і для літаратуразнаўства – уяўляў бы немалую цікавасць» [9, с. 73].

Пазней у адносінах да пастаноўкі гэтай праблемы эмацыйна выказаўся У. У. Лапацін: «А якую цікавую задачу ўяўляе падрыхтоўка і выданне спецыяльнага слоўніка аказіянальных слоў якога-небудзь аднаго пісьменніка, творы якога багатыя на такія словы, – напрыклад, Шчадрына, Ляскова, Маякоўскага ці Ясеніна! ... Патрэбны слоўнікі не толькі неалагізмаў – новых слоў мовы, але і аказіяналізмаў. І тут перад лінгвістамі непачытае край працы» [6, с. 147]. М. А. Багданаў і Л. А. Шаляхоўская працягваюць гаворку аб стварэнні слоўнікаў інавацый выдатных майстроў рускага слова як аб надзённай задачы рускай лексікаграфіі [10].

В. І. Аляксандрава сфармулявала наступныя прыныцыпы стварэння слоўніка аказіяналізмаў: слоўнік павінен быць не толькі тлумачальным, але і словаўтваральным; у ім у першую чаргу павінны знайсці адлюстраванне найбольш прадуктыўныя тыпы індывідуальнага словаўтварэння; павінна быць высветлена пытанне аб месцы аказіяналізма ў моўнай сістэме; па магчымасці павінны быць адлюстраваны агульныя прыныцыпы функцыянавання аказіяналізмаў у мастацкай мове; слоўнік павінен адлюстроўваць гісторыю аказіяналізма (аўтарства, час стварэння, выпадкі яго запазычання і інш.) [1].

У Расіі актыўная праца па лексікаграфічным апісанні аўтарскіх неалагізмаў пачалася ў 1990-я гг. пасля выхату ў свет «Слоўніка неалагізмаў У. Маякоўскага» (М. П. Калеснікаў) і «Слоўніка неалагізмаў Веліміра Хлебнікава» (Н. М. Пярцова). Прапанаваная ў свой час М. П. Калеснікавым і Н. М. Пярцовай тэорыя слоўніка

аўтарскіх неалагізмаў і сёння развіваецца, дапаўняецца работамі манаграфічнага характару, навуковымі артыкуламі, а таксама прадмовамі да канкрэтных слоўнікаў. Прывядзём толькі некаторыя працы, у якіх разглядаюцца праблемы, якія тычацца асноў стварэння, самой спецыфікі слоўнікаў такога тыпу: Л. В. Алёшына «Слоўнікі аўтарскіх наватвораў у кантэксце сучаснай айчынай лексікаграфіі» (2001); «Слоўнік наватвораў М. С. Ляскова» (2017); У. П. Ізотаў «Слоўнікі новых слоў аднаго аўтара: стан і перспектывы» (2011); «Зона каментарыяў у слоўніках аўтарскіх аказіяналізмаў» (2016); І. В. Нячаева «Аказіянальнае слова як аб'ект лексікаграфічнага апісання (на матэрыяле слоўніка «Словотворчасць Маякоўскага»)» (2013); В. В. Нікульцава «Аказіянальнае слова Сярэбранага веку і праблема аўтарства: лексікаграфічны аспект» (2013); Р. Ю. Намітокава «Аўтарскія наватворы: структура і функцыянаванне (на матэрыяле рускай паэзіі другой паловы XX стагоддзя)» (2015) і інш.

Агляд навуковай літаратуры і аналіз слоўнікаў выяўляюць шэраг тэарэтычных пытанняў, такіх, як тлумачэнне новага слова як адзінкі слоўнікавага апісання; класіфікацыя такіх адзінак у дачыненні да абранага аўтара; вызначэнне прынцыпаў адбору лексікі; устанавленне тыпу слоўнікавага артыкула з улікам спецыфікі прадмета апісання.

Л. У. Алёшына падрабязна разглядае праблему слоўнікаў аўтарскіх наватвораў у сучаснай лексікаграфічнай тэорыі і практыцы і прапануе наступную структуру слоўнікавага артыкула, якая ўяўляецца нам самай аптымальнай для слоўніка аўтарскіх наватвораў: ЗАГЛОУКАВАЕ СЛОВА – зона граматычнай характарыстыкі (часціна мовы, для назоўнікаў і прыметнікаў – лексіка-граматычны разрад, для дзеясловаў – трыванне); зона слоўнікавай дэфініцыі; зона цытацыі; адрасная зона (назва твора; дата стварэння або першай публікацыі; крыніца – выданне, том, старонка); зона словаўтваральнай інтэрпрэтацыі (вытворнае; словаўтваральныя сродкі; марфаналагічныя з'явы; спосаб словаўтварэння і характарыстыка яго з пункту гледжання прадуктыўнасці/непрадуктыўнасці – аказіянальнасці ~ зона адлюстравання сістэмных сувязяў; зона дадатковых звестак) [2].

У апошні час цікавасць да лексікаграфічнага апісання аказіяналізмаў назіраецца і ў беларускім мовазнаўстве. У 1995 годзе на старонках часопіса «Роднае слова» Г. І. Басавай і М. Р. Прыгодзічам была зроблена спроба стварэння слоўніка аўтарскіх неалагізмаў з улікам іх словаўтваральнай і семантычнай структуры. Аўтарамі была прапанавана свая структура слоўнікавага артыкула: указвалася пачатковая форма слова, прыналежнасць слова да пэўнай часціны мовы (зона граматычнай характарыстыкі), вызначалася лексічнае значэнне слова (зона слоўнікавай дэфініцыі) або ўказвалася ўтваральная аснова (зона словаўтваральнай інтэрпрэтацыі), цытата (зона цытацыі), ініцыяльная літара і прозвішча аўтара, назва твора (адрасная зона), напрыклад: АБЛАКЕЎІЦЬ, *дзеянне паводле дзеяслова лакейнічаць. Калі сумленне падрэсіраваць, На задніх лапках навучыць стаяць, У служкі ўзяць яго і аблакейць, – Яно ўсё чыста зможа дараваць. У. Някляеў. Наскрозь; АНТЫДЫМ, наз., нешта процілеглае дыму. У шчыльным тумане губляецца зрок: Туман, хто ты? Аблачына вады?*

Антыдым? А. Мінкін. Туман. [3, с. 61]; РАСХАРЭІСТЫ, *прым., ад харэй* (памер паэтычнай страфы). *Дом высокі, ганак новы, На круках няма дзвярэй. Ты ў жыцці маім аснова, Расхарэісты харэй!*.. Г. Юрчанка. Да харэя праз палі; РАБІННА, *прысл., ад рабіна. Барвяніць досвітак рабінна. Гняды прыспешвае на шлях. Зіма. І сена на драбінах. І маразы. І лета пах.* А. Шушко. *Зіма. І сена на драбінах... [4, с. 72–73]. Часам у слоўнікавым артыкуле падаюцца і стылістычныя паметы (*жарт.* – жартулівае слова, жартулівы выраз; *іран.* – у іранічным сэнсе, *перан.* – пераноснае значэнне): «АГРАЎСІМПРОМ», *жарт., перан.*, ад аграрны + усім + прамысловасць. *Установа «Аграўсімпром».* В. Бародзіч; ТЭЛЕСТРАВЫ, *наз., перан.*, пра усё, што рыхтуецца і паказваецца па тэлебачанні. *І ад спраў і ад тэлестраў Засынаюць мае Ушачы.* Р. Барадулін. Адвяхоркам. [5, с. 63]. Аўтарамі слоўніка было прааналізавана ўсяго 157 аказіяналізмаў з твораў Я. Коласа, Я. Купалы, П. Труса, Т. Кляшторнага, М. Танка, Н. Гілевіча, Р. Барадуліна, У. Караткевіча, П. Панчанкі, В. Зуёнка і інш. На гэтым работа не спынілася і была працягнута М. Р. Прыгодзічам, які прапанаваў слоўнік аўтарскіх неалагізмаў у трэцім раздзеле дапаможніка «Аўтарская неалагізацыя ў беларускай мове» (2021 г.). У слоўніку прааналізавана ўжо больш за 900 аўтарскіх неалагізмаў з тэкстаў мастацкай і публіцыстычнай літаратуры ХХ–ХХІ стст., прыводзяцца словы рознай часцінамоўнай прыналежнасці, якія падаюцца ў пачатковай форме, вызначаецца семантыка аказіяналізмаў: экспліцытная (прамая) і імпліцытная (апасродкаваная, асацыятыўная) [7, с. 112–173].

На неабходнасць стварэння слоўнікаў індывідуальна-аўтарскіх слоў як на надзённую задачу беларускай лексікаграфіі звяртае ўвагу А. В. Солахаў, заўважаючы, што выданне такіх слоўнікаў «забяспечыла б чытачам належнае разуменне мовы беларускай паэзіі і прозы. Акрамя таго, такія слоўнікі будуць змяшчаць каштоўны фактычны матэрыял, які можа быць выкарыстаны для аналізу словаўтваральных і стылістычных магчымасцей беларускай мовы, для абагульнення і вывадаў па беларускай неалогіі, а таксама для вывучэння яго ў будучым гісторыкамі мовы. Ён меў бы вялікае значэнне і для літаратурна-разнаўства як скарбонка моўных вобразна-выяўленчых сродкаў» [8, с. 270]. Навукоўца адзначае, што пры лексікаграфічным апісанні аказіяналізмаў праблемным з’яўляецца адбор лексічнага матэрыялу, бо ў Беларусі яшчэ не створаны агульнабеларускі дыялектны слоўнік і слоўнік беларускага фальклору, таму іншы раз дыялектнае або фальклорнае слова можна прыняць за індывідуальна-аўтарскае. Але працу па складанні слоўнікаў аказіяналізмаў трэба пачынаць зараз, карыстаючыся тым дыялектным і фальклорным лексічным матэрыялам, які змяшчаецца ў дзясятках лексікаграфічных і іншых прац [8, с. 271].

Такім чынам, застаецца шырокае поле для даследчай дзейнасці, асабліва ў плане стварэння слоўнікаў аказіяналізмаў пэўных аўтараў (на жаль, у беларускім мовазнаўстве пакуль што адсутнічаюць манаграфічныя слоўнікі) і розных аўтараў акрэсленага часовага перыяду / аднаго літаратурнага напрамку. Стварэнне слоўнікаў індывідуальна-аўтарскіх слоў з’яўляецца прыярытэтным напрамкам сучаснай лінгвістыкі.

Літаратура

1. *Александрова, О. И.* Окказиональные безаффиксные существительные женского рода в поэтических произведениях начала XX века: краткий анализ и материалы для словаря / О. И. Александрова // Ученые записки Арзам. пед. ин-та. – Горький, 1969. – Вып. 95. – С. 93–227.
2. *Алешина, Л. В.* Словарь авторских новообразований в контексте современной отечественной лексикографии : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / Орлов. гос. ун-т. – Орел, 2002. – 42 с.
3. *Басава, Г. І.* Аўтарскія неалагізмы / Г. І. Басава, М. Р. Прыгодзіч // Род. слова. – 1995. – № 8. – С. 61–64.
4. *Басава, Г. І.* Аўтарскія неалагізмы / Г. І. Басава, М. Р. Прыгодзіч // Род. слова. – 1995. – № 10. – С. 68–73.
5. *Басава, Г. І.* Аўтарскія неалагізмы / Г. І. Басава, М. Р. Прыгодзіч // Род. слова. – 1995. – № 12. – С. 62–65.
6. *Лопатин, В. В.* Рождение слова: неологизмы и окказиональные образования / В. В. Лопатин. – М. : Наука, 1973. – 152 с.
7. *Прыгодзіч, М. Р.* Аўтарская неалагізацыя ў беларускай мове : дапаможнік / М. Р. Прыгодзіч. – Мінск : БДУ, 2021. – 175 с.
8. *Солахаў, А. В.* Выданне слоўнікаў індывідуальна-аўтарскіх (аказіянальных) слоў як надзённая задача беларускай лексікаграфіі / А. В. Солахаў // Сучасныя праблемы беларускай лексікалогіі і лексікаграфіі : матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск, 19–20 ліст. 2005 г. / Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа НАН Беларусі. – Мінск, 2006. – С. 266–271.
9. *Фельдман, Н. И.* Окказиональные слова и лексикография / Н. И. Фельдман // Вопросы языкознания – 1957. – № 4. – С. 64–73.
10. *Шеляховская, Л. А.* Словообразовательный аспект изучения некоторых групп окказионализмов / Л. А. Шеляховская, Н. А. Богданов // Новые слова и словари новых слов ; отв. ред. Н. З. Котелова. – Л., 1983. – С. 82–92.

У. П. Саўко (Беларусь)

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ ПА МЕТОДЫЦЫ ВЫКЛАДАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ Ў СІСТЭМЕ ПРАФЕСІЙНА-МЕТАДЫЧНАЙ ПАДРЫХТОЎКІ СТУДЭНТАЎ-ФІЛОЛАГАЎ

У сістэме прафесійна-метадычнай падрыхтоўкі настаўніка-славесніка вялікая роля адводзіцца методыцы выкладання беларускай мовы. Як профільная вучэбная дысцыпліна, яна забяспечвае тэарэтычную і практычную падрыхтоўку